

Marta Smykała (Rzeszów)*

ORCID: 0000-0002-4673-526X

Received: 7.12.2020

Accepted: 26.08.2021

Published: 23.12.2021

Kategoria toposu w lingwistycznej analizie dyskursu na przykładzie badań polskiego i niemieckiego dyskursu migracyjnego

Celem niniejszego opracowania jest refleksja nad wykorzystaniem kategorii toposu w lingwistycznej analizie dyskursu. Obejmuje ono rozważania nad sposobami konceptualizacji pojęcia *topos* i jego operacjonalizacją w lingwistycznej analizie dyskursu, odwołuje się przy tym do niemieckojęzycznych badań wykorzystujących tę kategorię do analizy dyskursu migracyjnego. Mimo różnych sposobów konceptualizacji, zarówno dawniej, jak i współcześnie, toposy są ważnym instrumentem analizy argumentacji w badaniach niemieckojęzycznych oraz w polskojęzycznych pracach z zakresu językoznawstwa kontrastywnego, socjologii, (krytycznej) analizy dyskursu.

Słowa kluczowe: topos, argumentacja, analiza dyskursu, dyskurs migracyjny

The category of topos in linguistic discourse analysis as illustrated by the example of Polish and German migration discourse

The paper aims to reflect on the use of the category of topos in linguistic discourse analysis. The article discusses how topos is conceptualised and operationalised within the framework of linguistic discourse analysis, both in German and Polish area of research and illustrates the use of topos in the analysis of migration discourse. Despite their different past and modern conceptualisations, topos are an important tool used for analysing argumentation schemes in German and Polish research in the field of contrastive linguistics, sociology and (critical) discourse analysis.

Keywords: topos, argumentation, discourse analysis, migration discourse

---

* dr Marta Smykała, Uniwersytet Rzeszowski, Katedra Lingwistyki Stosowanej, al. mjr. W. Ko-pisto 2 B, 35- 315 Rzeszów, e-mail: msmykala@ur.edu.pl

Zur Kategorie des Topos in der linguistischen Diskursanalyse am Beispiel der Untersuchung des polnischen und deutschen Migrationsdiskurses

Ziel dieses Beitrags ist es, über die Verwendung der Kategorie des Topos in der linguistischen Diskursanalyse zu reflektieren. Es wird untersucht, wie dieser Begriff in der linguistischen Diskursanalyse konzeptualisiert und operationalisiert werden kann; darüber hinaus wird auf deutsch- und polnischsprachige Forschungen verwiesen, die die Kategorie des Topos in der Analyse von Migrationsdiskursen verwenden. Trotz der unterschiedlichen Konzeptualisierungsweisen in Vergangenheit und Gegenwart sind Topoi in deutsch- und polnischsprachigen Arbeiten zur kontrastiven Linguistik, Soziologie und (kritischen) Diskursanalyse ein wichtiges Instrument zur Analyse von Argumentationen.

Schlüsselwörter: Topos, Argumentation, Diskursanalyse, Migrationsdiskurs

1. Wprowadzenie

Kategoria toposu, podobnie zresztą jak kategoria dyskursu, to kategoria nieostra i niejednoznaczna. Na współczesne postrzeganie toposu, głównie w literaturoznawstwie, chociaż nie tylko, największy wpływ miały dzieła Ernsta Roberta Curtiusa (1948, 2009), określanego mianem ojca topiki poetyckiej, i Heinricha Lausberga (1998), które uczyniły z toposu również narzędzie opisu i interpretacji tekstu. W czasach nowożytnych oprócz współczesnej retoryki pojęciem tym posługują się również inne dyscypliny z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych, m.in. prawo, socjologia, politologia, filozofia, teologia, medioznawstwo (np. topos aktualności) czy też językoznawstwo, a także informatyka (np. w badaniach nad wizualizacją struktur argumentacyjnych). Każda z tych dziedzin definiuje pojęcie toposu na swój sposób, choć większość definicji odwołuje się do starożytnej tradycji retorycznej jako źródła współczesnej konceptualizacji tego pojęcia. W lingwistyce dyskursu, stanowiącej subdyscyplinę językoznawstwa, kategoria ta wykorzystywana jest głównie w ramach analizy strategii argumentacji. Potencjał eksplikacyjny analizy argumentacji dyskursolodzy dostrzegli po zdominowanej analizie pojedynczych słów i pojęć fazy rozwoju lingwistyki dyskursu (por. Römer 2018). Analiza argumentacji miała i ma umożliwić docieranie w głąb dyskursu i wydobywanie na światło dzienne tego, co nie zostało w nim wyartykułowane. Chodzi o wgląd w wiedzę zbiorową, zbiorowe schematy myślenia i działania. W tym kontekście przełomowa okazała się praca Martina Wengelera z 2003 roku pt. *Topos und Diskurs*. Wprawdzie w lingwistyce dyskursu pojęcie toposu pojawiało się już wcześniej, na przykład w pracach badaczy reprezentujących krytyczną analizę dyskursu (KAD) (np. Fairclough, Duszak 2008; Reisigl, Wodak 2001), ale praca Wengelera oprócz identyfikacji i analizy toposów w niemieckim dyskursie imigracyjnym poświęcona jest także pogłębianym teoretycznym rozważaniom na temat możliwości zastosowania kategorii

toposu do celów dyskursologicznych. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że topos stanowi obecnie strategiczną kategorię badawczą w analizach poświęconych argumentacji w tekstach i dyskursach (por. Drewnowska-Vargáné 2015; Kienpointner 2017; Miller 2014; Niehr 2004; Reisigl, Wodak 2001; Römer 2018; Schröter 2021; Spitzmüller, Warnke 2011; Wengeler 2003, 2017, i in.).

2. Starożytne źródła pojęcia. Topos jako kategoria badawcza retoryki, literaturoznawstwa i językoznawstwa

Współczesne koncepcje toposu, w tym także koncepcje dyskursologiczne, odwołują się do starożytnych tradycji (dialektyka, retoryka, topika). Za „ojca” toposu uważa się Arystotelesa¹, choć podkreśla się również, że nie pozostawił on jednoznacznej definicji tego pojęcia. Paweł Wolski, odwołując się do Bertholda Emricha, stwierdza, że wiadomo jedynie, iż dla Arystotelesa topos był elementem entymematu (por. Wolski 2016: 43, podobnie Babiński 2001: 24, Bogdanowska 2008: 38), zaś „entymemat to [...] »myśl«, »zamyśl«, wypowiedź mająca postać wniosku dedukcyjnego, w którym jakaś przesłanka została przemilczana, najczęściej ze względu na jej oczywistość” (Nadolska-Mętel 2004: 242). Tak rozumiany topos stanowi narzędzie do wytwarzania owej myśli. Jednak Ewa Nadolska-Mętel, nawiązując do rozważań tłumacza dzieł Arystotelesa – Kazimierza Leśniaka, konstatuje, że w pracach samego Arystotelesa „topos jest czasami gotową myślą, powszechnie znanym stwierdzeniem i ostatecznie utartym zwrotem retorycznym – a nie jedynie regułą rozumowania” (Nadolska-Mętel 2004: 243, wyróżnienia jak w oryginale). Pojęcie toposu cechowała zatem niejednoznaczność już w momencie jego narodzin. Z jednej strony – stanowił bowiem „schemat dowodzenia i perswazji” (Nadolska-Mętel 2004), czyli był formą argumentacji, z drugiej zaś – był obiegową, powszechną myślą i tematem, a zatem konkretnym argumentem, treścią argumentacji. Niektórzy badacze sugerują, że w czasach Arystotelesa „pojęcie toposu było czymś powszechnie znanym, a przez to oczywistym” (Bogdanowska 2008: 36) i dlatego nie wymagało zdefiniowania.

Trudno zrozumieć pojęcie toposu bez sięgnięcia do jego starożytnych korzeni i uświadomienia sobie, czym była (i znowu jest) retoryka. Związy i przekrojowy opis ewolucji znaczenia pojęcia ‘topos’, głównie z perspektywy retoryki, można znaleźć m.in. u Moniki Bogdanowskiej (2008: 35–56), zaś o konotacjach retoryki

---

¹ Przed Arystotelesem określeniem tym posługiwali się sofisci. Toposy stanowiły jeden z instrumentów mnemotechniki. „Używano ich jako gotowych dowodów, klisz i komunałów, uczono się całych dowodów na pamięć i co najwyżej posuwano się do usystematyzowania punktów widzenia” (Emrich 1977: 247).

we współczesnej humanistyce pisze m.in. Irena Szczepankowska, wychodząc jednak od czasów starożytnych i zauważając na wstępie, że w starożytności figury retoryczne uważano za najważniejsze instrumenty sztuki perswazji, zaś ta polegała na odpowiednim doborze argumentów przez mówcę w celu przekonania słuchaczy do określonych postaw i działań (por. Szczepankowska 2002: 158).

Arystoteles rozróżniał argumentowanie oparte na powszechnych mniemaniach (*doxa*) i dowodzenie, które ma doprowadzić do rozstrzygnięcia pewnych i niepodważalnych (prawdziwych, naukowych), opartych na wiedzy (*epistema*)². Mniemanie opiera się na opinii. „tam, gdzie poznanie nie nosi znamion wiedzy (*επιστημη*) i rozważane terminy nie spełniają wymogów, jakie winny spełniać terminy do tworzenia właściwej definicji, mowa jest o miejscach, czyli *toposach*” (Babiński 2001: 24, por. również Skwara 1994: 130). Dla Arystotelesa *topos* stanowił wynik operacji logicznej, „przebiegającej zgodnie z regułami mniemania, które pozwalają właściwie dla tego rodzaju poznania orzec o jakiejś rzeczy” (Babiński 2001: 24). Współcześnie powiedzielibyśmy, że wynik takiej operacji to konkluzja (por. niżej). W innym miejscu czytamy, że *toposy* można postrzegać jako zasady dowodzenia opierającego się na mniemaniu, tj. dowodzenia endoksalnego. „[...] uzasadnienie dokonuje się poprzez orzekanie o przedmiotach za pomocą właściwych im cech oraz na podstawie stosunków logicznych, jakie między tymi wyrażeniami zachodzą. Takie cechy i relacje logiczne wykazują *toposy*” (Babiński 2001: 25–27). W tym sensie *topos* to schemat wnioskowania (por. niżej).

Od czasów Arystotelesa pojęcie *toposu* nieustannie ewoluowało, zresztą ewoluowało już w ramach dzieł samego Arystotelesa (por. Jara 2013: 147–148), i było rozumiane zarówno jako ogólny schemat wnioskowania, ale także jako punkt widzenia, stanowisko albo siedlisko dowodów (por. Jara 2013: 148), tudzież gotowy argument.

W retoryce określenie *topos koinos* (łac. *locus communis*) oznacza „miejsce”, skąd można czerpać dowody do zbudowania wyводу (źródło dowodów – por. Wilczek 2008: 9), zaś pierwotny cel retoryki to uczciwa perswazja. Zresztą określenie *koinos* oznacza istnienie wspólnoty dzielącej pewne sądy i wartości. To sprawia, że nie trzeba ich udowadniać (por. Bogdanowska 2008: 35). Aby *topos* był *toposem* potrzebna jest akceptacja przez wspólnotę (*consensum omnium* – Bogdanowska 2008). *Toposy* służą zatem do skutecznej argumentacji i umożliwiają tworzenie przesłanek zgodnych z powszechną opinią, opartych

---

² Według Arystotelesa mniemanie stanowi rodzaj poznania i opozycję do prawdziwej wiedzy (probierz prawdy i konieczności). „Wiedza będzie się różniła od mniemania ogólnością i koniecznością przesłanek, na podstawie których jest uzyskiwana. Dlatego też z pozycji wiedzy będzie można rozstrzygać prawdziwie, z pozycji zaś mniemania można jedynie wnosić, że coś może być prawdziwe” (Babiński 2001: 20).

na powszechnie uznawanych sądach. Zdaniem Arystotelesa im bardziej ogólny topos, tym skuteczniejszy, a w ramach ćwiczeń należało zawsze rozważać argumentację pro i contra. Współczesna retoryka określa tę cechę toposów jako ambiwalencję perswazyjną (por. Bogdanowska 2008: 37).

Na podstawie dzieł Arystotelesa i rzymskich retorów i filozofów – „następców” Arystotelesa (Cyceron, Kwintylijan, Boecjusz i in.) – Monika Bogdanowska przytacza jeszcze takie określenia toposu jak: „konstytuanta wywodu”, „»siedzioba«, z której wydobywa się argumenty”, „tworzywo inwencyjne” i in. (Bogdanowska 2008: 38). Według Cycerona topika to „metoda wynajdywania dowodów”, te w postaci toposów (argumentów) składają się na mowę. Jak zauważa Emrich topos stopniowo ewoluował od schematu argumentacyjnego do argumentu (Emrich 1977: 250). Toposy od czasów starożytnych aż po wiek XVIII wchodziły w skład kanonu kształcenia retorycznego i były obowiązkowym elementem podręczników do nauki retoryki, tzw. progymnasmatów.

Współczesna retoryka zdaniem Barbary Bogołębskiej i Moniki Worsowicz postrzega toposy jako „swoiste obrazy myślowe, które zostaną jednakowo zrozumiane i odebrane zarówno przez mówcę, jak i słuchacza” (Bogołębska, Worsowicz 2016: 59). Mogą mieć one różną postać (obrazy, motywy, składniki wypowiedzi, schematy myślenia i in.), ale powtarzalną formę. Autorki wskazują na ważną cechę toposów, z której wynika ich potencjał perswazyjny i o której mowa była już u Arystotelesa. Opierają się one często na tzw. prawdach życiowych funkcjonujących w danej wspólnocie, w związku z tym nie wymagają udowodnienia, gdyż wspólnota zgadza się co do ich prawdziwości. Są więc toposy zdaniem badaczek mocnym argumentem retorycznym, zgodnym z potocznymi opiniami i wyobrażeniami, ułatwiają przekonywanie i stanowią świadectwo wspólnego/podobnego postrzegania rzeczywistości przez nadawcę i odbiorcę. Te same toposy mogą pojawiać się w różnych wspólnotach i kulturach, świadcząc tym samym o ponadczasowości swoich pierwowzorów (archetypów), a także o wspólnych źródłach owych kultur oraz o ciągłości i trwałości kulturowej. Zdaniem Bogołębskiej i Worsowicz w powszechnym rozumieniu topos to współcześnie „sąd zgodny z regułami logiki potocznej, który może przyjąć postać motywu, stwierdzenia, przysłowia czy obrazu i może zostać użyty jako przesłanka w argumentacji” (Bogołębska, Worsowicz 2016: 61). Według badaczek toposy cechuje: powtarzalność (pod względem formy), stałość, powszechność, obiegowość.

W literaturoznawstwie szczególnie skomplikowane okazuje się wyznaczenie różnic między tematem, toposem i motywem. Badacze wyznaczają mu miejsce właśnie pomiędzy tymi dwiema kategoriami. Motyw stanowi mniejszą od toposu jednostkę znaczeniową. Temat zaś to element innej zupełnie płaszczyzny badawczej – świata przedstawionego (por. Bogdanowska 2008: 54). Inni widzą w motywach, symbolach, językowych obrazach, metaforach, alegoriach językowe

formy wyrazu toposu, choć według Ryszarda Przybylskiego nie wszystkie one są toposami. „Dopiero wiekowa funkcja społeczna czyni ze znaków literackich toposy” (Przybylski 1966: 7, cyt. za: Bogdanowska 2008: 55). Rozważania dotyczące wzajemnych relacji i różnic między toposem, archetypem, tropem, figurą, motywem to pole badawcze głównie literaturoznawstwa, retoryki, teorii komunikacji. Dzisiaj topos jest w literaturoznawstwie i retoryce – z jednej strony – elementem tekstu, z drugiej – narzędziem służącym do jego analizy i interpretacji. Cechy charakterystyczne toposu to zdaniem Bogdanowskiej (2008: 55): funkcja argumentu, konwencjonalność, dwudzielność konstrukcji (składa się z elementów powtarzalnych i jednorazowych), autonomiczność (może funkcjonować w tekście i poza nim). Warto w tym miejscu zauważyć, że w literaturoznawstwie podkreśla się powtarzalność i relatywną stałość formy toposu, w związku z czym ma on często utrwaloną postać stereotypu, motywu³, komunału, czego nie można powiedzieć o toposie w rozumieniu dyskursologicznym, gdyż nie jest on w gruncie rzeczy związany z określoną formą językową, może być również wyrażony wizualnie albo pozostać ukryty.

W oparciu o dotychczasowe rozważania trzeba stwierdzić, że mimo niejednoznaczności i historycznej zmienności tego pojęcia sama kategoria ma się dobrze. Można nawet mówić o jej ekspansji na nowe dziedziny, takie jak PR, reklama, polityka i językoznawstwo, mimo iż współcześnie baza konceptualna tego terminu wydaje się jeszcze bardziej złożona niż w czasach starożytnych. Słowniki i kompendia proponują wiele bliskoznacznych określeń, nie zaś precyzyjną definicję pojęcia. I tak ‘topos’ to miejsce wspólne (łac. *locus communis*), motyw, temat, wątek, powtarzalna myśl (sens), stereotyp, banał, klisza, komunał; archetyp, mit; reguła wnioskowania, przesłanka, sylogizm, opinia, argument i inne⁴. Mimo wielości ujęć topos znajduje rozliczne zastosowania w teoriach naukowych. W kontekście tego artykułu ważne jest, jak topos definiuje niemiecka i polska dyskursologia. Warto jednak jeszcze raz podkreślić, że pojęcie toposu jest historycznie zmienne i nadal ewoluuje, a jego dyskursologiczna koncepcja powstała pod wpływem koncepcji funkcjonujących w innych dyscyplinach.

---

³ Nie brakuje również odmiennych stanowisk. Dla Janiny Abramowskiej topos poetycki to nacechowany pod względem aksjologicznym argument kreujący wspólnotę dzielącą te same wartości. „Jest rezultatem petryfikacji tradycyjnego motywu, który zostaje trwale powiązany z pewnym znaczeniem, zastosowaniem oraz z rozpoznawalną »półgotową« formą językową” (Abramowska 1982: 11–12, za: Bogdanowska 2008: 42). „Ta »półgotowość« toposu widoczna jest zwłaszcza w jego wariantowej naturze. Niezmienna bowiem pozostaje zawsze tylko struktura semantyczno-logiczna toposu, natomiast inne elementy mogą ulegać zmianom” (Bogdanowska 2008: 42).

⁴ Por. np. „Czym jest topos? »Formą myślenia«, »instrumentem rozumienia tekstu«, »modelem przedstawieniowym«, »stałym środkiem wysłowienia«, »konstantą wyrazu«, »wzorem myśli«, »półgotową formą językową«, »skamieliną«, »kalką stylistyczną«, »komunałem«?” (Bogdanowska 2008: 35–36).

3. Topos w językoznawstwie i lingwistyce dyskursu

W leksykonie językoznawstwa *Lexikon der Sprachwissenschaft* (Bußmann 2002) autorka opracowania w oparciu o antyczną naukę o argumentacji definiuje topos jako abstrakcyjny wzorzec argumentacyjny, który da się wypełnić różną treścią i który stanowi regułę wnioskowania entymematycznego. Zgodnie z dalszą definicją toposy to miejsca, gdzie można znaleźć argumenty. Ich badaniem zajmuje się topika. Toposy opierają się na logice dnia codziennego, stanowią odzwierciedlenie konwencjonalnej wiedzy wynikającej z doświadczenia, mają potencjał argumentacyjny. Najważniejsze topiczne wzorce wnioskowania to wnioskowanie oparte o związki przyczynowe, skutkowe, analogię, porównanie, wyliczenie części, rodzaj i gatunek. Hadumod Bußmann dodaje, że już w czasach antycznych pod pojęciem 'topos' rozumiano również pojedynczy argument oparty o topiczną regułę wnioskowania, który wyrażał jakiś powszechny sąd i mógł ulec skróceniu do postaci określanej dziś jako słowo klucz, stereotyp, także kolumna, klisza literacka np. *locus amoenus* – topos miejsca przyjemnego (por. Bußmann 2002: 706).

Z powyższej definicji wynika sygnalizowana już wieloznaczność pojęcia. Topos to – z jednej strony – abstrakcyjny schemat (wzorzec) argumentacji, reguła wnioskowania entymematycznego, ale także pojedynczy argument, miejsce, gdzie można znaleźć argumenty, powszechny sąd, opinia albo powtarzający się temat, motyw.

Może nieco na marginesie, ale warto jednak odnotować, że w polskim językoznawstwie brak współcześnie opracowania, które dałoby się porównać z leksykonem Bußmann. Natomiast starsze kompendia, np. *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego* (Szulc 1984), a także *Mały słownik terminów teorii tekstu* (Wyrwas, Sujkowska-Sobisz 2005) nie zawierają hasła topos. W polonistycznej literaturze językoznawczej i dyskursologicznej próżno szukać opracowań dotyczących pogłębionej analizy tego pojęcia. Hasła topos nie zawiera również *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny* (Szymanek 2001, 2012), mimo iż – jak wynika z przytaczanych powyżej definicji i dotychczasowych rozważań – topos może oznaczać również argument (przesłankę), tudzież cały schemat (wzorzec) argumentacyjny⁵. Świadczy to o tym, że określenie to nie zadomowiło się w polskojęzycznej teorii argumentacji. Stosuje się natomiast pojęcia 'argument', 'wyowiedź argumentacyjna', 'schemat argumentacyjny', 'entymemat', 'sylogizm'

---

⁵ Kategoria toposu pojawia się w polskich pracach językoznawczych poświęconych analizie reklamy. Badacze łączą to pojęcie ze stereotypami, motywami, schematami fabularnymi. W ramach analizy badają również argumentację werbalną i wizualną (por. Lewiński 1991, Szczęsna 2001). Pojęciem tym Lewiński (2012) posługuje się również, analizując argumentację retoryczną w komunikacji potocznej.

(por. Szymanek 2001, 2011). Wydaje się również, że w polskim językoznawstwie i lingwistyce dyskursu badania koncentrują się raczej wokół językowego/dyskursywnego obrazu świata i z tej perspektywy ujmują powszechne mniemania, tj. sądy, punkty widzenia czy wartości⁶ (por. Bartmiński 2006, Czachur 2011), podczas gdy w Niemczech analizy stawiają sobie za cel wydobywanie na światło dzienne zbiorowo podzielanej wiedzy i schematów myślowych (Dreesen 2015; Spitzmüller, Warnke 2011; Warnke, Spitzmüller 2009).

Rozwijająca się na przełomie wieków lingwistyka dyskursu pozostawała pod silnym wpływem teorii Michela Foucaulta i stawiała za swój cel analizę wiedzy zbiorowej opartej na zbiorowych schematach myślowych. Trwały poszukiwania instrumentów i sposobów dotarcia do tych zasobów. Przełomowa dla lingwistyki dyskursu okazała się pod tym względem praca Wengelera (2003), w której autor połączył model argumentacji Stephena Toulmina (1958) i kategorię toposu w celu analizy dyskursu (wiedzy zbiorowej). Jak podkreśla sam autor, jeśli chodzi o kategorię toposu, punkt wyjścia stanowiły dla niego prace jego poprzedników, którzy sięgnęli do retorycznych źródeł tego pojęcia i adaptowali je dla współczesnych im potrzeb badawczych. Chodzi głównie o dzieła Lothara Bornscheuera (1976), Manfreda Kienpointnera (1992), Josefa Kopperschmidta (1989), a także wzmiankowaną już teorię argumentacji Toulmina i innych⁷.

Obecnie zdaniem Davida Römera (2018: 121) w analizie dyskursu i lingwistyce tekstu szczególne znaczenie mają dwie konceptualizacje toposu zaczerpnięte ze współczesnej teorii argumentacji (podobnie Kienpointner 2017: 187). Chodzi o topos rozumiany jako reguła heurezy – technika poszukiwania „miejsc wspólnych”, tj. przesłanek, argumentów (niem. *Topos als Suchformel*)⁸. Tak rozumie się topos na przykład w naukach prawnych. Według Chaima Perelmana logika prawnicza jest logiką heurezy, różną od logiki formalnej. „Rola logiki formalnej polega na uzgodnieniu konkluzji z przesłankami, zaś logiki prawniczej na wykazaniu, że przesłanki te są możliwe do przyjęcia” (Perelman 1984: 231) Drugie rozumienie toposu w lingwistyce tekstu i dyskursu to topos jako reguła wnioskowania, tudzież reguła dowodzenia (niem. *Topos als Beweisformel*). W logice są to „reguły poprawnego przekształcania zdań, pozwalające uznawać pewne zdania na podstawie innych, uznanych już zdań” (Encyklopedia PWN b.d.).

W tym kontekście ponownie warto zwrócić uwagę na różnice między retoryką rozumianą jako sztuka argumentowania i logiką.

⁶ Za uwagi dotyczące toposu w polskim współczesnym językoznawstwie dziękuję pani prof. Marii Krauz z Uniwersytetu Rzeszowskiego.

⁷ Szczegółowy przegląd badań i stanowisk badawczych zob. Römer 2017, 2018; Wengeler 2003, 2007, a także Miller 2014, Schröter 2021.

⁸ Por. np. „U podstaw jego [Theodora Viehwega – M.S.] koncepcji leży rozumienie topiki jako umiejętności poszukiwania przesłanek (miejsc wspólnych), ich tworzenia oraz wykorzystywania w prawniczej argumentacji” (Holocher 2017: 44).

Dowodzenie logiczne opiera się na regułach określonych w ramach systemów sformalizowanych. Konstrukcje logiczne nie potrzebują zakotwiczenia w postaci akceptacji audytorium, i to niezależnie od tego, czy przyjęte aksjomaty określa się jako prawdziwe czy jako hipotezy. Dowodzenie logiczne pozbawione jest przy tym wszelkiej dwuznaczności. Argumentacja natomiast kierowana jest do drugiego człowieka, rozwija się w języku naturalnym, w którym formalizm ustępuje wieloznaczności semantycznej. [...] Celem argumentacji nie jest wyprowadzenie określonych konsekwencji z pewnych przesłanek, jak w logice, lecz wywołanie lub wzmocnienie poparcia audytorium dla tez przedkładanych mu do akceptacji (Perelman 2002: 22). Mówca nie przeprowadza wnioskowania, aby uzyskać absolutną pewność w dowodzeniu, ale wnioskovanie to ma posłużyć mu do tego, aby uzyskać poparcie dla tez, które głosi. Aby takie poparcie uzyskać, musi opierać swoje dowodzenie na wspólnej dla niego i odbiorców podstawie przekonań (Budzyńska-Daca 2008: 59).

We wnioskowaniu i w dowodzeniu argumentacyjnym służącym perswazji mówca odwołuje się do „wspólnej dla niego i odbiorców podstawie przekonań” (patrz wyżej), tj. do określonych wartości, powszechnych opinii, sądów, podzielanej wiedzy, czyli do toposów – miejsc wspólnych dla wszystkich uczestników komunikacji, po to, by z tych miejsc wyprowadzać skuteczne argumenty.

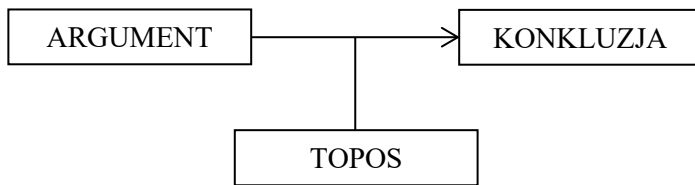
Analiza dyskursu interesuje się zatem toposami ze względu na ich funkcję argumentacyjną (perswazyjną) i ich zakorzenienie w wiedzy kolektywnej, rozumianej jako system przekonań zbiorowych (Czachur 2020: 268). System ten, wspólny dla danej wspólnoty komunikacyjnej i kulturowej, to źródło (magazyn) argumentów (toposów), to miejsce powstawania i poszukiwania argumentów (toposów). Konkretnie argumenty (racje stron) rodzą się w głowach oponentów, ale opierają się na systemie przekonań zbiorowych, mogą być nieprawdziwe (w sensie naukowym), ale muszą być logiczne. Topos jest więc sposobem, w jaki myśli się o czymś. Toposy mogą manifestować się w różny sposób.

Toposy w ujęciu lingwistycznej analizie dyskursu służą więc argumentowaniu opartemu na powszechnych mniemaniach. Argumentowanie ma prowadzić do zaakceptowania przez odbiorców określonych tez. Co najmniej od czasu publikacji w 1992 roku pracy Kienpointnera poświęconej schematom argumentacyjnym topos w lingwistycznej analizie dyskursu zazwyczaj utożsamiany jest z gwarantem [W] (ang. *warrant*) w schemacie argumentacji Toulmina (niem. *Schlussregel*), czyli stanowi element łączący dane [D] (ang. *data*) z konkluzją [C] (ang. *claim*) (por. Kienpointner 1992: 194). W ramach analizy topicznej następuje więc identyfikacja owych reguł wnioskowania (toposów), łączących bezsporne dane z zazwyczaj kontrowersyjną konkluzją. Same reguły wnioskowania (toposy) często pozostają implicytne, a siła ich przekonywania wynika z powszechnej opinii (*doxa*). W dowodzeniu tym nie chodzi bowiem o dowiedzenie prawdziwości przesłanek, tudzież konkluzji, ale o dowiedzenie ich akceptowalności (prawdopodobieństwa).

Zatrzymajmy się na chwilę przy terminologii stosowanej w języku niemieckim i polskim przy odwołaniach do schematu argumentacji Toulmina. Angielskiemu terminowi *claim* w polskiej literaturze odpowiadają takie określenia jak: teza, roszczenie, twierdzenie, konkluzja, wniosek, zaś w niemieckiej: *These, Behauptung, Anspruch, Konklusion, Schlussfolgerung*. Termin *data* w polskich pracach określany jest często jako dane, przesłanka, argument, w niemieckich zaś: *Information, Fakt, Ursache, Prämisse, Argument*. Natomiast *warrant* to w języku polskim gwarant (reguła wnioskowania), w niemieckim *Schlussregel*. W logice określana również jako reguła inferencyjna. Reguła ta najczęściej daje się sparafrazować za pomocą zdania przyczynowego, warunkowego, skutkowego (zdań przyczynowych, warunkowych, skutkowych) ze spójnikiem ponieważ (alternatywnie: gdyż, jako że, dlatego że, zwłaszcza że, bo, kiedy, skoro, gdy), stanowi łącznik między danymi [D] a konkluzją [C] i uzasadnia argumentację, która schematycznie daje się opisać jako: *Jeżeli D, to C*. Jako konkluzję z powyższych rozważań można sformułować zdanie: Argument, zwany również przesłanką lub danymi, łączy z konkluzją element nazywany (w analizie dyskursu i teorii argumentacji) toposem, tudzież regułą wnioskowania (por. schemat 1). Odrębne określenia ‘topos’ czy ‘reguła inferencyjna’ albo ‘reguła wnioskowania’ sugerują zatem istnienie „trzeciego elementu”, odrębnego od przesłanek i konkluzji. Według Zarębskiego chodzi o „zasadę czy regułę łączącą informacje zawarte w danych z tym, co głosi twierdzenie” (Zarębski 2010: 20)⁹. Sam Toulmin pisze w tym kontekście o wypowiedzi o wyższym stopniu ogólności i abstrakcyjności, która uzasadniałaby wnioskowanie i dałaby się wyrazić za pomocą zdania *Jeśli D, to C*, zazwyczaj jednak pozostaje niewypowiedziana, domyślna (por. Toulmin 1958: 89). W praktyce analizy argumentacji zwerbalizowanie owej reguły polega jednak zazwyczaj na dosłownym powtórzeniu treści/brzmienia przesłanek i konkluzji połączonych spójnikiem oznaczającym wynikanie. Oznacza to, że określenie topos to tyle, co cały schemat wnioskowania (por. schemat 2). Tak rozumiany topos odpowiadałby terminowi ‘reguła inferencyjna’ w słowniku Krzysztofa Szymanka: „Reguła inferencyjna (łac. *inferro* – wnioskować) log. schemat inferencyjny; układ $\uparrow$ schematów zdaniowych, w którym występuje pewna liczba schematów-przesłanek oraz jeden schemat-wniosek” (Szymanek 2001: 282).

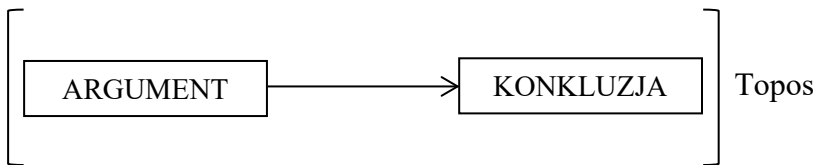
---

⁹ Zarębski podaje za Toulminem następujący przykład: D = Harry urodził się na Bermudach, C = Harry jest obywatelem brytyjskim. Jeśli oponent kwestionuje krok od danych do twierdzenia, wówczas formułowany jest gwarant prezentujący zasadę, że kto urodził się na Bermudach, jest obywatelem brytyjskim (por. Zarębski 2001: 20).

Schemat 1

Źródło: opracowanie własne.

Schemat 2

Źródło: opracowanie własne.

Powyżej była już mowa o tym, że zarówno w mowie dnia codziennego, jak i w literaturze fachowej stosuje się wymiennie określenia ‘argument’ i ‘przesłanka’. Problem polega na tym, że w analizie argumentacji określenia ‘argument’ używa się zazwyczaj nie w rozumieniu potocznym – jedna z racji w sporze (przesłanka), a w znaczeniu specyficznym, por.: „ARGUMENT (łac. argumentum) z argumentem mamy do czynienia wtedy, gdy jako uzasadnienie poglądu T przedstawione są jakieś zdania P1, P2, ..., Pn; zdania te nazywa się *przesłankami*, zaś zdanie T – *konkluzją* argumentu” (Szymanek 2001: 37). W tym sensie – zgodnie z wcześniejszymi rozważaniami – argument to całościowe wnioskowanie, czyli topos. W literaturze przedmiotu stosunkowo często używa się obu terminów (‘topos’, ‘argument’) wymiennie. Wywołać to może niemałą konsternację, zwłaszcza gdy próbuje się porównać prace różnych autorów z odmiennych tradycji badawczych. Ważne jest zatem uporządkowanie pojęć i każdorazowe ich zdefiniowanie. Bez tego kroku tworzy się błędne koło, w którym ‘argument’, ‘przesłanka’, ‘topos’, ‘wnioskowanie’ to – z jednej strony – pojęcia używane wymiennie, z drugiej – poszczególne elementy składowe czegoś większego. Toposy utożsamiane są bowiem – z jednej strony – z argumentami w powszechnym rozumieniu, tj. przesłankami – elementami wnioskowania, często mowa jest o toposach argumentacyjnych. Z drugiej strony – rozumiane jako zasady dowodzenia (reguły inferencyjne) odnoszą się do całego procesu wnioskowania, w którego skład wchodzi przesłanki (zwane również argumentami), przy czym wnioskowanie (zwłaszcza dedukcyjne, w którym wniosek wynika logicznie z przesłanek) ma postać, którą w logice określa się mianem argumentu.

Jeżeli w literaturze przedmiotu pojawia się pytanie, czy topos może być przesłanką w argumentacji bądź jej konkluzją, i twierdząca nań odpowiedź (por. Bogołębska, Worsowicz 2016), to nie będzie to sprzeczne z wywodami Stagiryty (por. Skwara 1994: 149), o czym mowa była już wyżej, ani z wykładnią tego pojęcia u Cycerona¹⁰ czy współczesnymi konceptualizacjami tego pojęcia¹¹.

Do rozpowszechnionej w analizie dyskursu definicji Kienpointnera (1992) odwołują się również przedstawiciele KAD skupieni wokół Wodak i definiują toposy jako:

parts of argumentation which belong to the obligatory, either explicit or inferable premises. *Topoi* are the content-related warrants or 'conclusion rules' which connect the argument or arguments with the conclusion or the central claim. As such they justify the transition from the argument or arguments to the conclusion (Richardson, Wodak 2009: 48)¹².

Swoją definicję uzupełniają uwagą o mniej formalnym charakterze, zgodnie z którą toposy to rezerwuary kluczowych idei stanowiących źródło konkretnych stwierdzeń lub argumentów.

Z powyższej definicji wynika więc z jednej strony, że toposy to części argumentacji – jej wyrażone eksplicytnie bądź pozostające implicytnymi przesłanki. Toposy to także reguły wnioskowania łączące argumenty z konkluzją (zgodnie z powyższymi rozważaniami – całe wnioskowania). Toposy to także rezerwuary kluczowych idei bądź kluczowe idee (por. Richardson 2004: 230). To ostatnie rozumienie stanowi wyraźne odwołanie do sposobu postrzegania toposów u Cycerona, a współcześnie nawiązuje do takich pojęć, jak 'stereotyp', 'sposób myślenia'. Jak zauważa Żagar, w pracach z zakresu KAD (np. Wodak 2009) autorzy posługują się pojęciem 'lejtmotywu' jako synonimem pojęcia 'topos'. W pracach tych pojawiają się gotowe listy toposów, do których odwołują się badacze, jednak zazwyczaj nie można tam znaleźć metodologicznych i teoretycznych fundamentów, które umożliwiły identyfikację objętych listą elementów.

---

¹⁰ Por. „dla Cycerona [...] *locus communis* to przykład argumentu, który można zastosować w wielu sytuacjach” (Jara 2013: 148).

¹¹ Mimo odwołań do Arystotelesa podczas definiowania toposu u większości badaczy w literaturze przedmiotu nie brakuje sprzeczności. Skwara pisze np. „Jednak nawet w najlepszych rozprawach pojawiają się myśli sprzeczne z wywodami Arystotelesa, oto w rozdz. 12 (*Topika*) *Retoryki opisowej* (s. 293) czytamy: „Entymemat nie jest tożsamy z toposem, ale jest dla toposu urządzeniem generującym”. W teorii Arystotelesa jest akurat odwrotnie, to „topos jest urządzeniem generującym dla entymematu” (Skwara 1994: 148, przypis 50).

¹² Zgodnie z wywodami Igor Żagara przytoczona definicja pojawia się w pracach badaczy skupionych wokół Wodak od 1999 roku (por. Żagar 2010: 5), została zaczerpnięta „wprost” z Kienpointnera (1992: 194).

Nie można też pominąć faktu, że w wielu pracach autorzy analizują toposy, ale posługują się tą kategorią bez jej (dogłębnego) zdefiniowania¹³.

Wśród badaczy dyskursu analizujących toposy jako części argumentacji zgo- da panuje co do tego, że dane i konkluzja to obowiązkowe elementy argumen- tacji, a topos często pozostaje latentny. Czy zatem można postawić znak równo- ści między toposem a przesłanką (argumentem)? Jak dane (inaczej: przesłanki, argumenty) mają być obowiązkowe, skoro topos (rozumiany jako przesłanka) zazwyczaj pozostaje latentny? Problem polega na mało precyzyjnym sposobie wyrażania i zamieszaniu terminologicznym. Jeżeli dane to inaczej przesłanki albo argumenty, to należy dodać, że zazwyczaj przesłanek jest/może być więcej. W logice wyróżnia się na przykład przesłankę większą i mniejszą. Topos można zatem ująć jako przesłankę o charakterze bardziej ogólnym, a jako sąd czy opinia podzielana przez większość i niepodlegająca dyskusji albo uznana zasada (por. wyżej) zazwyczaj nie musi być eksplicytnie sformułowany.

W celu uporządkowania dotychczasowych wywodów należy stwierdzić, że pojęcie ‘topos’ w teorii argumentacji i analizie dyskursu rozumiane jest na wie- le sposobów. Topos może być utożsamiany z pojedynczym argumentem (jedną z racji w sporze, przesłanką) lub całym wnioskowaniem (regułą inferencyjną), ze schematem lub wzorcem argumentacyjnym. Synonimami toposu w ujęciu KAD są ponadto określenia ‘motyw’, ‘temat’. Również w rozumieniu potocznym (pły- nącym z literaturoznawstwa i retoryki) topos współcześnie utożsamiany jest z te- matem, motywem (przewodnimi) i ogólnie przyjętym sądem (por. SJP), a także stałym sposobem wysławiania się, obrazem.

Jak już wspomniano na wstępie, na rozumienie toposu w lingwistycznej analizie dyskursu duży wpływ wywarła praca Wengelera, który mianem toposu określa „ogólny wzorzec formalny lub schemat kroku argumentacji” (Wengeler 1999: 37, za: Drewnowska-Vargáné 2015: 113, tłum. M.S.). W pracy *Topos und Diskurs* Wengeler, nawiązując do Kienpointnera, definiuje toposy jako argumen- tacyjne reguły wnioskowania, część składową zbiorowej wiedzy i wytworzone przez mówcę konteksty faktyczne¹⁴. Z kolei Römer, odwołując się do Wengelera (2003) i Kienpointnera (1992), a więc *de facto* również do tradycji antycznej retoryki, definiuje topos jako „sposób myślenia społecznego (*entymem*) doty- czący określonego przedmiotu lub dyskursu, stanowiący podstawę tworzenia argumentacji, której słuszność lub konkluzje wynikają z przesłanek, którymi są

¹³ Za przykład może posłużyć analiza polskiego dyskursu prasowego w okresie kryzysu 2015, której autorka, Bielecka-Prus, opisuje charakterystyczne toposy bez podawania definicji tego poję- cia. Identyfikuje toposy znane z antycznej tradycji retorycznej (np. topos liczb), a także inne – wy- różniane współcześnie, np. topos wstydu i winy, topos solidarności, prawa, ekonomii itd.

¹⁴ „Dabei wurde besonderer Wert gelegt auf den Charakter von Topoi als argumentativen Schlussregeln, als Bestandteil kollektiven Wissens und als vom Sprecher hergestellte Sachzusam- menhänge” (Wengeler 2003: 262).

powszechne opinie (doksa)¹⁵ (Römer 2018: 122, tłum. M.S.) i przytacza jego cechy: habitualność (powszechność, zakotwiczenie w wiedzy kolektywnej, tj. w dyskursie), potencjalna antytetyczność (z tego samego toposu można wyprowadzać argumenty za i przeciw danej tezie), intencjonalność (toposy ulegają modyfikacji w zależności od intencji nadawcy) i symboliczność (różne formy manifestacji) (por. też Miller 2014: 140). Definicja Römera nieco różni się od definicji Wengelera, bliższa jest raczej tej sformułowanej przez Kienpointnera. W przytoczonym powyżej brzmieniu odpowiada definicji entymematu w *Słowniku terminologicznym* Szymanka, który jako źródłosłów tego określenia podaje greckie *en thymo* – w umyśle, w psychice. Badacz definiuje entymemat w ujęciu retoryki arystotelesowskiej jako retoryczny odpowiednik sylogizmu,

związła, sugestywnie sformułowana wypowiedź argumentacyjna. [...] Środki logiczne i retoryczne zastosowane w strukturze takiej wypowiedzi mają oddziaływać na całą sferę duchową, uczucia, wolę, wyobraźnię odbiorcy – zadaniem entymematu jest pobudzić słuchaczy do rozumowania prowadzącego do konkluzji, na której zależy mówcy. W celu uzyskania możliwie największej komunikatywności myśli, entymemat powinien być sformułowany w sposób przejrzysty i zwarty, bez przytaczania oczywistych dla audytorium przesłanek (Szymanek 2001: 129–130).

W ujęciu współczesnej logiki entymemat to argument podlegający dedukcji, w którym pominięto jedną lub kilka przesłanek. (por. Szymanek 2001). Topos może być przesłanką, całością wnioskowania (schematem/wzorcem argumentacyjnym), a także samym wnioskiem, czyli konkluzją (por. niżej) i jako taki stanowić przesłankę w innym wnioskowaniu. Zakorzenione już w tradycji starożytnej niejednorodne rozumienie toposów obowiązuje również współcześnie. Jak już wspomniano w ujęciu nowoczesnej dyskursologii topos konceptualizowany jest jako:

- schemat (wzorzec) argumentacji;
- element schematu argumentacji, stanowiący wsparcie konkluzji, w schemacie Toulmina odpowiada zazwyczaj regule wnioskowania (inferencyjnej) lub wsparciu tej reguły, tj. pełni funkcję gwaranta lub wsparcia gwaranta;
- argument, czyli element schematu argumentacji, tj. przesłanka, jedna z racji podawanych w argumentacji;
- argument w znaczeniu całości wnioskowania;
- entymem/entymat (por. def. wyżej);
- zbiór powtarzających się wątków przewodnich, tematów, obrazów, motywów, sądów;

¹⁵ „Ein Topos ist ein auf einen bestimmten Gegenstand oder Diskurs bezogenes gesellschaftliches Denkprinzip (im Sinne eines *Enthymems*), nach dem Argumentationen gebildet werden (können), deren Schlüssigkeit oder Konklusion aus Prämissen folgt, die anerkannte Meinungen (im Sinne der *Endoxa*) sind” (Römer 2018: 122).

- „nagłówek” (por. niżej);
- punkt widzenia (por. niżej).

Sposoby konceptualizacji stanowią zazwyczaj wypadkową ujęć stosowanych przez tradycję starożytną (Arystoteles, Cyceon i in.), teorię argumentacji Toulmina oraz koncepcje literaturoznawcze (Curtius, Emrich) i nie są całkowicie rozłączne. Koncepcja gwaranta u Toulmina przystaje do arystotelesowskiego toposu rozumianego jako schemat argumentacyjny, który pozwala dialektykowi lub retorowi skonstruować argument na rzecz danej konkluzji. Większość interpretatorów Arystotelesa postrzega dziś toposy jako (podstawowe) elementy entymematów, czyli sylogizmów retorycznych, choć w ciągu wieków postrzeganie było różne.

The Aristotelian *topos* (literally: “place,” “location”) is an **argumentative scheme**, which enables a dialectician or rhetorician to construe an argument for a given conclusion. The majority of Aristotle’s interpreters see *topoi* as the (basic) elements for enthymemes, the rhetorical syllogisms. The use of *topoi*, or *loci*, as the Romans have called them, can be traced back to early rhetoricians (mostly referred to as *sophists*) such as Protagoras or Gorgias. But while in early rhetoric *topos* was indeed understood as a complete pattern or formula, a ready-made argument that can be mentioned at a certain stage of speech (to produce a certain effect, or, even more important, to justify a certain conclusion) – an understanding that also prevailed with the Renaissance – most of the Aristotelian *topoi* are **general instructions** allowing a conclusion of a **certain form (not content)**, to be derived from premises of a **certain form (not content)** (Žagar 2010: 14, wyróżnienia jak w oryginale).

Autor pisze również, że „*topos* is a general argumentative form or pattern, and concrete arguments are instantiations of this general form. Or as *Auctor ad Herennium* puts it (3-29.15ss): *loci* are the background, and concrete arguments are *imagines* (images) on that background” (Žagar 2010: 17). Arystotelesowskie toposy to zatem ogólne zasady, które pozwalają na wyprowadzenie wniosku o określonej formie (nie treści) z przesłanek o określonej formie (nie treści) i jako takie odpowiadają gwarantowi w schemacie argumentacji Toulmina.

W analizie dyskursu toposy stanowią narzędzie służące do opisu i interpretacji struktur argumentacyjnych w tekstach i dyskursach. Cechuje je zarówno powtarzalność (umożliwiająca ich identyfikację), jak i zmienność (nie mają stałej formy manifestacji), podlegają ciągłej aktualizacji (tak jak wiedza kolektywna, z której się wywodzą), odnoszą się do uniwersalnych prawd i mądrości (toposy ogólne) lub do konkretnej dziedziny wiedzy (np. toposy prawnicze). Cechuje je również antytetyczność (por. wyżej).

Toposy jako wytwór wiedzy kolektywnej w formie powtarzanych i uznanych przez daną wspólnotę sądów (argumentów) podlegają identyfikacji, tj.

odnajdywaniu ich w badanych tekstach (dyskursach) i analizie. Trudno natomiast za pomocą instrumentarium analizy dyskursu przesądzać o ich skuteczności (oceniać siłę argumentów).

Z powyższych rozważań wynika, że pojęcie to cechuje niezmiennie niedookreśloność i wieloznaczność. W dalszych rozważaniach topos oznaczać będzie 1) regułę wnioskowania (dowodzenia), tj. regułę inferencyjną rozumianą jako schemat wnioskowania endoksalnego, „regułę (schemat) mniemania”, w terminologii Toulmina gwarant łączący dane z konkluzją lub wsparcie gwaranta, 2) cały schemat wnioskowania (argument). Oba profile służą operacjonalizacji pojęcia w celu zastosowania go jako kategorii analitycznej. Toposy w liczbie mnogiej mogą być rozumiane jako elementy składowe wiedzy kolektywnej (systemu przekonań zbiorowych), kulturowa baza argumentacji.

Na szczególne podkreślenie w kontekście analizy dyskursu zasługuje dyskursywne osadzenie toposu. Topos zakotwiczony w konkretnym dyskursie może być poza nim pozbawiony swojego argumentacyjnego potencjału. Warto również zaakcentować symboliczny potencjał toposu, tj. możliwość jego semantycznej realizacji niekoniecznie za pomocą języka.

4. Klasyfikacje toposów. Topos jako instrument analizy

Wśród współcześnie używanych typologii toposów odnoszących się do argumentacji stosowanej w komunikacji dnia codziennego dużą popularnością cieszy się typologia opracowana przez Kienpointnera (1992) na podstawie analizy tekstów medialnych. Badacz wyabstrahował łącznie 60 wzorców argumentacyjnych, które pogrupował w większe klasy (21), bazując na wcześniejszych typologiach (Perelman, Olbrechts-Tyteca i Schellens). Dla Kienpointnera toposy stanowią również składowe schematów argumentacyjnych, reguły wnioskowania w rozumieniu Toulmina (warrant) uzasadniające przejście od argumentu (argumentów) do konkluzji (Kienpointner 1992: 179). W swoim dziele autor przedstawia propozycje nowej typologii schematów (wzorców) argumentacyjnych stosowanych w komunikacji codziennej, zaznacza jednak, że są to schematy o możliwie najwyższym stopniu abstrakcji, pozbawione kontekstu konkretnego dyskursu (tematycznego), dające się zastosować w różnych korpusach tekstowych do analizy argumentacji.

Kolejnym krokiem było zastosowanie kategorii toposu przy odwołaniu się do teorii toposu Arystotelesa i *Nowej retoryki* (Perelman, Olbrechts-Tyteca 1983), do analizy dyskursu politycznego (np. Klein 1995, 2000). Jak słusznie zauważa Römer (2018), badania Kleina stanowią przykład analizy topicznej zorientowanej na zgłębianie struktury argumentacji dyskursu. U jej podstaw leżą następujące założenia:

- w każdym dyskursie dadzą się wyodrębnić tzw. toposy bazowe, które stanowią szkielet argumentacji;
- dany topos nigdy nie występuje samodzielnie (sam dla siebie), zawsze jest częścią topicznej sieci, która służy realizacji danego celu argumentacji.

Analiza wzajemnych powiązań pomiędzy poszczególnymi toposami prowadzi do wykrycia owej sieci relacji stanowiącej pewien kompleksowy wzorzec argumentacji. Klein, który zajmował się badaniem dyskursów sfery publicznej (polityka), doszedł do przekonania, że od czasów antycznych po współczesne argumentacja w sferze polityki bazuje na wzorcu argumentacji, na który składają się następujące obligatoryjne toposy: topos danych (niem. *Datentopos*; opis sytuacji wyjściowej), topos motywacji/ewaluacji (niem. *Motivationstopos/Valuationstopos*; ewaluacja sytuacji wyjściowej), topos finalny (niem. *Finaltopos*; uzasadnienie działań poprzez cele) i topos zasad/pryncypiów (niem. *Prinzipientopos*; uzasadnienie działań i oceny sytuacji przez odwołanie się do danego systemu wartości). Wszystkie typy toposów służą uzasadnieniu podejmowanych działań politycznych poprzez odwołanie się do konkretnej sytuacji, jej ocenę, wytyczenie konkretnych celów działania i przywołanie przy tym ogólnie obowiązujących zasad, norm, przekonań. Konkluzję takiego wzorca argumentacji stanowić będzie przyzwolenie na podjęcie projektowanych działań. Jak słusznie zauważa Römer, między powyższym wzorcem a podstawowymi typami działania językowego według Johna L. Austina istnieją paralele. Toposy stanowią wzorce działań językowych służących argumentowaniu (poprzez informowanie, wartościowanie i pełnienie innych funkcji w służbie perswazji). Nie istnieją jednak żadne stałe reguły dotyczące kolejności występowania wymienionych kategorii toposów, brak jest również ich jednoznacznych identyfikatorów językowych. Identyfikacja toposów stanowi zatem zawsze działanie opierające się na interpretacji tekstów korpusu przez badacza. Toposy rozumiane jako schematy argumentacyjne również może cechować antytetyczność, latentność/domyślność (wzorzec realizowany jest tylko częściowo, częściowo pozostaje domyślny), poszczególne kategorie toposów mogą się na siebie nakładać (np. topos wyjściowy jest jednocześnie toposem motywacyjnym). Z krytyki tego podejścia do analizy topicznej (jako zbyt ogólnikowej i niewiele mówiącej o sposobach myślenia i wiedzy kolektywnej, mentalności danej wspólnoty w określonym czasie na określony temat) zrodziło się drugie podejście do toposów i ich analizy, opierające się na analizie treści dyskursu.

Chodzi w nim o wyśledzenie wzorców argumentacyjnych obecnych implicitnie i eksplicitnie w badanym dyskursie dostępnym w formie korpusu tekstów na dany temat, przy uwzględnieniu czynnika chronologicznego oraz aktorów dyskursu i wypełnienie tych wzorców treścią. Tak właśnie zoperacjonalizował kategorię toposu Wengeler (2003). Dla niego treściowa analiza toposów

argumentacyjnych w określonym dyskursie tematycznym to analiza wzorców argumentacji pod względem semantycznym. Topos rozumiany jako schemat wnioskowania opartego na mniemaniu – z jednej strony – musi być zgodny z ogólnymi abstrakcyjnymi wzorcami wnioskowania logicznego, z drugiej zaś – opierać się na wiedzy specyficznej dla danego dyskursu (niem. *kontextspezifische Topoi* – toposy specyficzne, kontekstowe). Toposy to argumenty nośne w danym dyskursie. Jeśli powtarzane są w nim często, nie muszą być werbalizowane, mogą pozostawać implicytne.

Sam Wengeler tak sytuje swoją analizę i kategorię toposu: „W przypadku toposów chodzi nie o znane z antycznej tradycji retorycznej »toposy ogólne« i nie o opracowane na ich podstawie i pozbawione kontekstu wzorce argumentacji dnia codziennego [...], ale o toposy ważne w danym kontekście lub dla tego kontekstu specyficzne, tzn. o takie, które występują właśnie w jakimś zakresie tematycznym, w jakimś dyskursie” (Wengeler b.d.)¹⁶. W tym konkretnym wypadku chodzi o dyskurs imigracyjny. Wengeler podkreśla, że podział toposów na kategorie odbywał się w oparciu o te same zasady, które pozwoliły Kienpointnerowi (1992) na wyodrębnienie formalnych abstrakcyjnych wzorców argumentacji, ale z uwzględnieniem specyficznych dla badanego dyskursu treści. Obiera więc drogę pośrednią między wzorcami formalnymi a konkretnymi, zwerbalizowanymi argumentami i w oparciu o konkretne manifestacje tekstowe podejmuje próby przyporządkowania poszczególnych wypowiedzi do danego uniwersalnego schematu retorycznego. Z drugiej strony oznacza to, że analizie podlega nie dany schemat ogólny, a schemat wypełniony konkretną treścią z konkretnego dyskursu. Wengeler mówi w związku z tym o średnim poziomie abstrakcji analizowanych toposów, tj. umiejscawia zidentyfikowane toposy między ogólnymi formalnymi schematami argumentacji a konkretnymi realizacjami semantycznymi w postaci argumentów. Sama kategoryzacja nie odbywa się w oparciu o jasne i spójne kryteria, ale trudno byłoby takie sformułować dla tak złożonych aktów mowy jak argumentacja (Wengeler 2003: 278, 283). W swoich wywodach podkreśla cechę toposów, o której mowa była wyżej, tj. antytetyczność. Na przykład topos nadużycia (niem. *Mißbrauchs-Topos*) używany jest zarówno przez zwolenników, jak i przeciwników imigracji. Przeciwnicy odwołują się do niego, gdy zarzucają imigrantom wykorzystywanie (nadużywanie) niemieckiego ustawodawstwa i żądają w związku z tym zmiany odnośnych uregulowań. Do toposu nadużycia odwołują się również ci, którzy zarzucają gminom, że te wywierają presję na uchodźców wojennych, by korzystali oni z procedury azylowej, bo to

¹⁶ „Es handelt sich bei den Topoi anders als bei den »allgemeinen Topoi« der antiken Rhetorik-Tradition und bei den davon abgeleiteten kontextabstrakten Argumentationsmustern unserer Alltagsargumentation um kontextrelevante bzw. kontextspezifische Topoi, d. h. um solche, die speziell in einem Themenbereich, in einem Diskurs vorkommen”.

pozwała zmniejszyć koszty. W tym wypadku to gminy nadużywają obowiązujących przepisów. Z nadużyciem tym należy walczyć, a obowiązujące przepisy zachować. Z tego samego toposu mogą więc wypływać dwie odwrotne argumentacje. W związku z powyższym Wengeler stwierdza, że toposy to struktury myślowe dotyczące podejścia do konkretnych kwestii (politycznych), które dają się zidentyfikować i z których da się wyprowadzić argumenty za i przeciw konkretnej decyzji.

Zdaniem Wengelera toposy dadzą się sformułować albo w postaci pełnego sylogizmu, tj. wnioskowania zawierającego obydwie przesłanki i konkluzję (sylogizm to wnioskowanie, w którym wniosek wyciąga się z dwóch przesłanek – tzw. przesłanki większej i mniejszej). Sformułowania mają postać zdania warunkowego „Jeżeli (Skoro)..., to...”. W ten sposób sformułowany topos historii wygląda następująco:

1. *Wenn die Geschichte lehrt, daß bestimmte politische Entscheidungen bestimmte politische Folgen haben, sollten die anstehenden Entscheidungen getroffen / nicht getroffen werden.*
Skoro historia uczy, że określone decyzje polityczne mają określone konsekwencje polityczne, to decyzje oczekujące na podjęcie powinny / nie powinny zostać podjęte.
2. *Die Geschichte lehrt, daß bestimmte politische Entscheidungen bestimmte politische Folgen haben.*
Historia uczy, że określone decyzje polityczne mają określone konsekwencje polityczne.
3. *Also sollte die anstehende Entscheidung (von der unterstellt wird, daß sie in relevanter Hinsicht dem aus der Geschichte entnommenen Beispiel gleich ist) getroffen / nicht getroffen werden.*
Zatem decyzja oczekująca na podjęcie (co do której zakłada się, że w istotnym aspekcie jest taka sama jak przykład wzięty z historii) powinna / nie powinna zostać podjęta. (Wengeler 2003: 308, tłum. M.S.).

Prostszym sposobem jest zdaniem Wengelera sformułowanie toposu za pomocą zdania przyczynowego ze spójnikiem *ponieważ* wyrażającego wnioskowanie w jednym zdaniu, np. topos historii da się sformułować następująco:

Weil die Geschichte lehrt, daß bestimmte Entscheidungen bestimmte Folgen haben, sollte die anstehende Entscheidung (von der unterstellt wird, daß sie in relevanter Hinsicht dem aus der Geschichte entnommenen Beispiel gleich ist) getroffen / nicht getroffen werden.

Ponieważ historia uczy, że określone decyzje mają określone konsekwencje, decyzja oczekująca na podjęcie (co do której zakłada się, że w istotnym aspekcie jest ona taka sama jak przykład wzięty z historii) powinna / nie powinna zostać podjęta (Wengeler 2003: 308, tłum. M.S.).

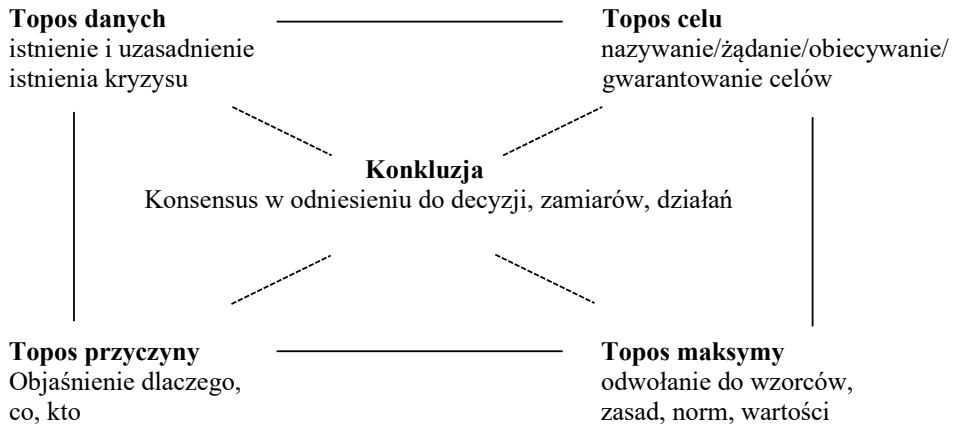
Oczywiście topiczna analiza dyskursu nie obejmuje analizy wszystkich wysłyszonych toposów. Badacz zazwyczaj wybiera toposy często powtarzające się, ważne dla danego dyskursu. Analiza topiczna strukturalna i treściowa nie muszą się zdaniem Römera (2018) wykluczać. Ich połączenie – z jednej strony – otwiera dostęp do intersubiektywnej wiedzy danej wspólnoty w danym czasie i na dany temat (analiza treściowa toposów), z drugiej zaś – odpowiada na pytanie o „architekturę”, tj. strukturę dyskursu (wzajemne relacje między badanymi wypowiedziami = formacjami dyskursywnymi). Analiza topicznych formacji dyskursywnych polega zatem zarówno na wykryciu abstrakcyjnych toposów bazowych (w rozumieniu Kleina) unaoczniających wzorzec danego dyskursu i identyfikacji toposów kontekstowych (specyficznych dla danego dyskursu), których źródłem są toposy bazowe. Toposy kontekstowe podlegają analizie semantycznej w celu zrekonstruowania wzorców argumentacji.

Zdaniem Römera badacz rekonstruuje argumentacyjną makrostrukturę dyskursu i toposy kontekstowe, identyfikując w pierwszym kroku powtarzające się wzorce argumentacji (toposy kontekstowe) metodą indukcji na podstawie badania tekstów tworzących korpus badawczy (skonstruowany wycinek dyskursu). Nie zaleca on stosowania dedukcji na podstawie wcześniejszych analiz, lecz wyabstrahowanie toposów na podstawie aktualnie badanych tekstów. Poszczególne toposy dają się zazwyczaj sparafrazować jako zdania ze spójnikiem *ponieważ*, co uwydatnia ich argumentacyjny i perswazyjny charakter i cel, tj. uzasadnienie połączenia danych z konkluzją. Ponieważ nie ma wiążących kryteriów klasyfikacji toposów, brak również jednoznacznych indykatorów określonych toposów (choć po części taką rolę spełniają słowa kluczowe, konstrukcje syntaktyczne, związki frazeologiczne, charakterystyczne metafory), badacz boryka się z problemami związanymi z interpretacją i klasyfikacją toposów. Autor zaleca dyskusowanie tych problemów i uzasadnianie decyzji poprzez przytaczanie fragmentów badanych tekstów.

Analiza wzajemnych relacji pomiędzy toposami kontekstowymi umożliwi odtworzenie struktury dyskursu na płaszczyźnie makro.

Zgodnie z badaniami Römera (2017) i Kleina (1995, 2000) dyskursy dotyczące kryzysów ekonomicznych i politycznych cechuje następująca makrostruktura (schemat 3).

Schemat 3. Topiczna makrostruktura dyskursu kryzysowego w latach 1973–2010
Źródło: Römer (2018: 132).

Granice pomiędzy poszczególnymi typami toposów są płynne. W jednej wypowiedzi może realizować się kilka toposów. Topos danych i topos przyczyny są ze sobą ściśle powiązane. Informacja o istnieniu kryzysu zazwyczaj łączy się z objaśnieniem lub przynajmniej nazwaniem jego przyczyn. Nazwanie przyczyn pociąga za sobą ujawnienie określonych podmiotów (stanów rzeczy), którym przypisuje się winę za kryzys. Stąd wprost można wysnuwać wnioski o braku zaufania do winnych. Jako przeciwdziałanie kryzysowi przedstawia się konkretne działania nakierowane na cele. Ich słuszność zależy od punktu widzenia (wyznaczanych wartości, norm i zasad). Dlatego należy oczekiwać, że toposy celu i toposy maksymy mogą być bardzo różne w zależności od aktorów dyskursu i głoszonych przez nich zasad (por. Römer 2018).

Podsumowując dotychczasowe rozważania o zastosowaniu kategorii toposu do analizy dyskursu, można stwierdzić, że dadzą się wyróżnić dwa typy takiej analizy. Pierwszy z nich koncentruje się na analizie struktury dyskursu, drugi – na analizie treści¹⁷. W przypadku badań zorientowanych na analizę struktury chodzi o wykrycie podstawowych (bazowych) wzorców argumentacji, charakterystycznych dla komunikacji w ogóle i niezależnych od uwarunkowań historycznych i społeczno-kulturowych dotyczących argumentowania (dyskurs rozumiany jako system formacyjny wypowiedzi). Drugi typ analizy toposów dotyczy analizy treści określonego dyskursu wyodrębnionego tematycznie. Ma służyć ujawnieniu

¹⁷ Stąd wynika również podział na dwa rodzaje toposów: podstawowe i kontekstowe, co można by porównać do rozróżnienia poczynionego przez Arystotelesa na toposy ogólne i rodzajowe (związane z daną dyscypliną wiedzy) (por. Babiński 2001: 27).

zbiorowo podzielanej wiedzy i społecznych sposobów myślenia dominujących/obowiązujących w danej wspólnocie w określonym czasie i na określony temat (dyskurs rozumiany jako archeologia wiedzy, por. Foucault 1977). Przykładem analizy drugiego typu jest przywoływana już praca Wengelera (2003), jak również wiele innych studiów, w tym między innymi studia kontrastywne (np. Drewnowska-Vargáné 2015; Miller 2014). W polskim piśmiennictwie w odniesieniu do interesującego nas dyskursu migracyjnego szczególnie ważną pozycją to monografia Łukasza Łotockiego (2019) – dotychczas jedyne tak obszerne badanie polskiego dyskursu migracyjnego, przeprowadzone z perspektywy politologicznej, ale z wykorzystaniem narzędzi lingwistycznych do analizy dyskursu. Autor bada różne strategie dyskursywne stosowane w polskim dyskursie imigracyjnym, ale główny punkt ciężkości analizy stanowi ramowanie tego dyskursu i analiza toposów składających się na poszczególne ramy.

5. Analiza dyskursu i analiza topiczna

Jak wspomniano na wstępie również kategoria dyskursu stanowi pojęcie rozmyte i nieostre, także w ramach samego językoznawstwa. Wśród dyskursologów dość powszechne jest przy tym odwoływanie się do Foucaulta. W dalszych rozważaniach posługiwać się będę tym pojęciem rozumianym szeroko, jako „przestrzeń dla interakcji społecznej i procesu negocjowania systemu przekonań zbiorowych” (Czachur 2020: 268). W centrum tej przestrzeni zachodzi proces komunikowania społecznego (Czachur 2020). Przeważająca większość prac dyskursologicznych stawia sobie za cel badanie owej interakcji społecznej w celu wydobywania na światło dzienne wspomnianego systemu przekonań zbiorowych, określanych również jako pamięć zbiorowa, wiedza kolektywna itp.

W gruncie rzeczy niemożliwe jest jednak całościowe zbadanie jakiegokolwiek dyskursu. Badany jest zawsze jakiś jego wycinek skonstruowany przez badacza w zależności od stawianego sobie celu poznawczego. Każdej analizie dyskursu musi więc towarzyszyć zaprojektowanie dyskursu jako przedmiotu badań i wyznaczenie jego granic (np. poprzez wskazanie wspólnego tematu tekstów tworzących korpus, dziedziny, nośnika, aktorów i ich systemu wartości i in.) i celów badania. W praktyce analiza dyskursu obejmuje więc skonstruowany przez samego badacza korpus tekstów zazwyczaj powiązanych tematycznie i ma na celu zbadanie przekonań/wiedzy danej wspólnoty komunikacyjnej, tzn. tworzonej przez nią jej wizji świata i reguł rządzących owym procesem. Badania prowadzone w ramach analizy dyskursu mogą być wieloaspektowe i obejmować różne fragmenty tego zjawiska. Nie jest celem tego artykułu charakteryzowanie wszystkich możliwych zagadnień i podejść badawczych związanych z analizą

dyskursu. Warto jednak wspomnieć, że podjęto próby modelowego opracowania takich analiz. Jedną z nich jest opublikowany w 2008 roku model wielopłaszczyznowej lingwistycznej analizy dyskursu (DIMEAN) (por. Warnke, Spitzmüller 2009), który należy jednak traktować raczej jako punkt wyjścia do działań analitycznych i katalog tychże, nie zaś model analizy. Autorzy tego opracowania definiują dyskurs za Foucaultem jako „system formacyjny wypowiedzi, który odnosi się do wiedzy zbiorowej, mającej charakter działaniowy i stratyfikującej społeczeństwo” (Spitzmüller, Warnke 2011: 9, za: Czachur 2020: 139). Toposy można uznać za takie wypowiedzi, a więc za elementy składowe dyskursów, odzwierciedlenie obowiązujących wzorców myślenia na określone tematy (por. Wengeler 2000b: 344, Ziem 2005: 323, za: Miller 2014: 140). W ramach wspomnianego modelu analiza toposów stanowi część analizy intratekstualnej na poziomie mezo, makro i mikro. Topos może mieć bowiem formę wizualną, pojedynczego słowa, frazy, sentencji. Analiza toposów wydobywa na światło dzienne reguły sterujące tworzeniem wypowiedzi w dyskursie, wyznacza ramy dla tego, co artykułowane i „do pomyślenia” (por. Miller 2014: 141).

Powyżej była już mowa o dwóch rodzajach analizy toposów. Jeden służy badaniu struktury i porządku dyskursu jako takiego, zaś w drugim chodzi o analizę konkretnych treści, charakterystycznych dla wybranego dyskursu tematycznego. Możliwe jest również ich połączenie (Römer 2017, 2018). Oba typy topicznej analizy dyskursu uzasadniają twierdzenie, że strategie argumentacyjne stosowane w tekstach (artefaktach komunikacyjnych) mają prowadzić do uzasadnienia konkretnych konkluzji (w danym dyskursie chodzi o konkretne działania), które są zazwyczaj kontrowersyjne. Konkluzje, stanowiące elementarny składnik argumentacji, mają formę pozytywnych lub negatywnych orzeczeń, co do których możliwa jest refleksja dotycząca ich słuszności bądź też jej braku (por. Behr 2017: 85). Owej refleksji, tj. uzasadnieniu słuszności/niesłuszności konkluzji, służą toposy w roli reguł wnioskowania, o czym mowa była powyżej. Analiza toposów umożliwia zatem uchwycenie struktur argumentacyjnych w tekstach: „Toposy [...] pozwalają podsumować dyskursywnie konstruowane argumenty, do wyrażania których używa się różnych elementów w zawartości tekstu” (Krzyżanowska 2012: 212). Cytowana autorka określa toposy również mianem „nagłówków” (ang. *headings*), gdyż jej zdaniem podsumowują one „całościowo charakter/cel” danego argumentu (Krzyżanowska 2012) i tak w kontekście dyskursu migracyjnego mowa jest np. o toposach niebezpieczeństwa i zagrożeń, obciążeń, humanitaryzmu, korzyści ekonomicznej i innych (por. Reisigl, Wodak 2001: 75–80, za: Łotocki 2019: 88; Wengeler 2003).

6. Dyskurs (i)migracyjny w Polsce i Niemczech. Analiza toposów w polskim i niemieckim dyskursie imigracyjnym

Dyskurs (i)migracyjny i jego analiza stanowią współcześnie w Polsce pewne *novum* wynikające z faktu, że w okresie powojennym taki dyskurs właściwie nie istniał (por. Bielecka-Prus 2018: 5, 13; Łotocki 2019; Smykała 2018: 232), zwłaszcza jeżeli porównanie dotyczy dyskursów migracyjnych w prasie zagranicznej w krajach, które od lat stanowiły i nadal stanowią cel imigracji (np. w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Francji, krajach skandynawskich). W okresie powojennym Polska nie była takim krajem, choć w ostatnich latach sytuacja uległa zmianie (po rozpadzie Związku Radzieckiego do Polski zaczęła napływać ludność z Czeczenii i innych byłych republik radzieckich, po agresji Rosji na Ukrainę w 2014 roku także migranci z Ukrainy, po wyborach prezydenckich na Białorusi w 2020 roku coraz więcej obywateli Białorusi szuka schronienia w Polsce, wydarzenia ostatnich miesięcy 2021 roku nazywane są w mediach kryzysem humanitarnym na granicy polsko-białoruskiej). Powstałe przed 2015 rokiem badania dyskursu prasowego poświęconego migracji dotyczyły więc emigracji Polaków, zwłaszcza w okresie po akcesji Polski do UE w 2004 roku (np. Lesińska, Pokojńska 2015 i tam przegląd dotychczasowych badań, również analizy topiczne). Rok 2015, uznany za apogeum tzw. kryzysu migracyjnego, to okres, w którym temat kryzysu nie schodził z pierwszych stron gazet, również w Polsce. Nie popełni się błędu, jeżeli przyjmie się, że do tego czasu dyskurs migracyjny w polskiej prasie dotyczył właściwie emigracji Polaków za granicę¹⁸, a od 2015 roku skupia się głównie na temacie imigracji do Polski osób i to głównie tych z Bliskiego Wschodu i Afryki. Za czynnik zewnętrzny, stanowiący przyczynę narodzin dyskursu imigracyjnego, można uznać spór, jaki rozgorzał wokół unijnego mechanizmu relokacji i przesiedleń, w wyniku którego Polska jako członek UE miałaby się zobowiązać do przyjęcia określonej liczby imigrantów, właśnie z wymienionych wyżej obszarów. Sprawa ta podzieliła polskie elity symboliczne, media i całe społeczeństwo na dwa główne obozy, które w uproszczeniu można określić jako zwolenników i przeciwników takiego rozwiązania (więcej na ten temat np. Łotocki 2019). Poglądy i argumenty tych pierwszych Łotocki nazywa „polityką otwartości”, zaś tych drugich – „polityką ostrożności”. Wspomniany autor decyduje się również na używanie określenia *kryzys imigracyjny* nie *uchodźczy*, słusznie zauważając, że jest to pojęcie pojemniejsze, bardziej odpowiadające rzeczywistości pozajęzykowej, i nie powoduje natychmiastowego pozycjonowania po jednej stronie sporu.

¹⁸ Jak zauważa Joanna Bielecka-Prus, do tego czasu „problem uchodźców nie był problemem istotnym społecznie” (Bielecka-Prus 2018: 8).

Dyskurs migracyjny w Niemczech to jeden z najlepiej zbadanych dyskursów w powojennej historii Niemiec (por. Niehr 2020: 225). Ma to oczywiście związek z faktem, że migranci stanowili w Niemczech zjawisko istotne społecznie. Świadczy o tym liczba publikacji poświęconych temu zagadnieniu. Lingwistyczna analiza dyskursu migracyjnego w Niemczech rozwinęła się szczególnie intensywnie w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Główni reprezentanci tego nurtu badań są równocześnie autorami licznych analiz poświęconych stronie językowej zjawiska (np. Jung, Niehr, Böke 2000; Jung, Wengeler, Böke 1997; Niehr, Böke 2000). Powstało również wiele prac korzystających z instrumentarium krytycznej analizy dyskursu.

W dalszych rozważaniach przedstawię wyniki analizy dwóch istotnych prac poświęconych analizie dyskursu migracyjnego: Wengelera i Łotockiego, by pokazać, do jakich wniosków doszli, stosując opisane w poprzednich rozdziałach toposy.

Jak wspomniano wyżej, monografia Łotockiego to dotychczas jedyne w Polsce tak obszerne monograficzne opracowanie dotyczące dyskursu o kryzysie migracyjnym. Autor posługuje się metodami językoznawczymi (analiza dyskursu, analiza retoryczna, erystyczna), bada polski dyskurs publiczny, na który składają się wypowiedzi publiczne polityków, urzędników i dodatkowo innych przedstawicieli elit symbolicznych (np. dziennikarzy, komentatorów), pod kątem stosowanych przez nich strategii dyskursywnych. Obszerłą część jego analizy stanowi analiza toposów, które definiuje jako części składowe dyskursu „rozumiane jako zbiory powtarzających się wątków przewodnich, tematów, obrazów, motywów, sądów, stylów wyrazu, schematów retorycznych, a przede wszystkim schematów argumentacyjnych” (Łotocki 2019: 87–88) i, odwołując się do Aleksandry Grzymały-Kazłowskiej (2007), dopowiada, że są to elementarne jednostki tematyčno-stylistyczne. Przede wszystkim jednak topos funkcjonuje „jako łącznik prowadzący od przesłanek argumentacji do jej konkluzji” (Reisigl 2011: 180, za: Łotocki 2019: 88). Jak wspomniano, Łotocki w analizowanym dyskursie nie zajmuje się wprawdzie tylko toposami, ale w zakresie analizy topicznej jego monografię można uznać za odpowiednik monografii Wengelera z 2003 roku, w której opisano toposy (schematy argumentacyjne) w dyskursie imigracyjnym (niem. *Einwanderungsdiskurs*) w Niemczech. Publikacja Wengelera stała się podstawą utworzenia internetowej bazy danych, w której dostępny jest katalog wszystkich zidentyfikowanych toposów w przebadanych tekstach prasowych (1500 artykułów z prasy niemieckiej z lat 1960–1965, 1970–1975, 1980–1985, ponadto 130 artykułów z prasy szwajcarskiej i 450 z prasy austriackiej z lat 1972–1974 (Wengeler b.d.).

Na wzmiankowanej stronie autor zauważa, że „argumenty i konkluzje są specyficzne dla danego kontekstu i w zasadzie może ich być nieskończona liczba, podczas gdy reguły wnioskowania dadzą się mniej lub bardziej wyabstrahować

z kontekstu, przeformułować i zrekonstruować w argumentacjach różniących się tematycznie” (Wengeler b.d. oraz Wengeler 2003: 278)¹⁹. W analizie topicznej jego autorstwa chodzi więc o wyabstrahowanie „takich [właśnie] typów argumentów, tudzież reguł wnioskowania lub toposów” (Wengeler b.d.). Wszystkie one zostały zarejestrowane w prowadzonej bazie danych pod skróconą nazwą argumentu wyrażającego jakiś punkt widzenia (niem. *Gesichtspunkt*). Sama nazwa danego argumentu może, ale nie musi, występować w danym schemacie argumentacyjnym. Na wymienionej stronie Wengeler stawia znak równości między wzorcem argumentacji (niem. *Argumentationsmuster*), argumentem, sposobem myślenia (niem. *Denkfigur*, pol. figura myśli) a toposem. Ujęcie toposu jako punktu widzenia świadczy również o tym, że topos może pełnić rolę konkluzji, wniosku [podobny wniosek nasuwa określanie toposów jako nagłówków przez Natalię Krzyżanowską (2012)]. Analiza topiczna w podejściu dyskursywno-historycznym ma zdaniem Wengelera służyć rekonstrukcji sposobów myślenia i konstruowania rzeczywistości.

Wśród zidentyfikowanych toposów Wengeler wyróżnia trzy grupy. Pierwszą z nich – najliczniejszą – stanowią toposy, które nazywa centralnymi (przykładowe toposy centralne to m.in. omawiany wcześniej topos nadużycia, toposy niebezpieczeństwa, sprawiedliwości, kultury, korzyści, prawa, odpowiedzialności). W schemacie argumentacji Toulmina pełnią one funkcję gwaranta (reguły wnioskowania). Łącznie Wengeler zidentyfikował 24 toposy centralne. Drugą grupę stanowi sześć toposów, którym w schemacie Toulmina przypada funkcja wsparcia gwaranta. Są to toposy wspierające inne toposy. W tej grupie znalazły się toposy znane ze starszych typologii, np. toposy z przykładu, z analogii, z autorytetu, liczb. Trzecia grupa – obejmująca osiem toposów – to grupa innych schematów argumentacji. Łącznie w analizowanym dyskursie Wengeler wyróżnił 38 toposów. Z (prawie) każdego z nich można wyprowadzić wniosek za i przeciw imigracji/integracji.

Łotocki we wspomnianej wyżej monografii wyróżnia łącznie 89 toposów, „w tym 44 toposy stosowane przez zwolenników udziału Polski w mechanizmie relokacji i przesiedleń i 45 toposów stosowanych przez przeciwników tego udziału” (Łotocki 2019: 371).

Wyniki obu analiz są tylko po części kompatybilne, tzn. dają się zidentyfikować pewne powtarzające się toposy, ale większa część jest różna. Wynika to nie tylko z różnego okresu badań i odmiennych okoliczności zewnętrznych. W obu wypadkach chodzi o dyskurs imigracyjny i argumentację za lub przeciw przyjęciu imigrantów. Wnikając w tematykę obu dyskursów, bardziej szczegółowo

---

¹⁹ „Denn Argumente und Konklusionen sind kontextspezifisch und daher prinzipiell in unendlicher Zahl vorhanden, während Schlußregeln in mehr oder weniger kontextabstrakter Form formuliert und daher in thematisch verschiedenen Argumentationen rekonstruiert werden können”.

można stwierdzić, że w odłamie dyskursu imigracyjnego badanym przez Wengelera toposy dotyczyły oprócz pytania generalnego (za czy przeciw imigracji) kwestii bardziej szczegółowych związanych z integracją przybyszów (za i przeciw działaniom na rzecz integracji imigrantów w krajach niemieckojęzycznych). W badaniu Łotockiego argumentacja za przyjęciem lub nieprzyjęciem uchodźców skupiała się głównie na rozstrzygnięciu kwestii za lub przeciw mechanizmowi relokacji i przesiedleń.

Różnica w ilości zidentyfikowanych toposów wynika zapewne z jeszcze jednej przyczyny – różnicy w konceptualizacji pojęcia.

W ujęciu Wengelera toposy zajmują płaszczyznę między abstrakcyjnym (nie-wypełnionym treścią) wzorcem argumentacyjnym a konkretnym argumentem (przesłanką) i cechuje je antytetyczność. Z danego toposu wynikają konkretne argumenty za i przeciw danej tezie (por. wyżej topos nadużycia). W badaniu Łotockiego mamy raczej do czynienia z konkretnymi argumentami (przesłankami), które albo przemawiają za tezą, że Polska powinna wziąć udział w realizacji mechanizmu relokacji i przesiedleń, albo przeciw tej tezie. Toposy w jego ujęciu nie mają cechy antytetyczności, charakteryzuje je natomiast bardzo wysoki poziom szczegółowości, np. na ramę racjonalności/racjonalnej polityki (migracyjnej, międzynarodowej) składają się następujące toposy:

„nieuchronności procesów migracyjnych, bezalternatywności relokacji; wysokiej jakości decyzji o relokacji i przesiedleniach/kompleksowego planu; doraźności relokacji i przesiedleń; konieczności/priorytetowości stabilizacji sytuacji w państwach emigracji; konieczności uszczelniania granic niezależnie od realizacji mechanizmu relokacji; utożsamiania sprzeciwu wobec automatyzmu ze zgeneralizowanym sprzeciwem wobec narzucania odgórnych kwot relokacyjnych; rządu Ewy Kopacz jako twardego negocjatora; mniejszego zła; złotego środka/wyważenia; uregulowania imigracji za pośrednictwem relokacji i przesiedleń; dostrzegania nieprawidłowości” (por. Łotocki 2019: 233).

W swojej analizie autor posługuje się również kategorią ramy. Wyróżnia sześć ram stosowanych przez przeciwników udziału Polski w realizacji mechanizmu relokacji i przesiedleń (składa się na nie 45 toposów) i siedem ram stosowanych przez zwolenników udziału Polski w tym mechanizmie (44 toposy). Wśród wyróżnionych ram autor identyfikuje dwie, które występują po stronie zwolenników i przeciwników dyskutowanej tezy. Są to wspomniana już rama racjonalności/racjonalnej polityki (migracyjnej, międzynarodowej), tudzież rama racjonalnej polityki wobec imigracji i kryzysu imigracyjnego, oraz rama przeszłości i doświadczeń historycznych Polski. Na tę ostatnią ramę po stronie zwolenników autor identyfikuje „toposy: polskiej tradycji wielokulturowości

i tolerancji; spłacania długu historycznego; upadku Rzeczypospolitej” (Łotocki 2019: 301), natomiast po stronie przeciwników tezy wyróżnia toposy: „odsieczy wiedeńskiej; braku udziału Polski w historii kolonializmu; fałszywej solidarności państw Europy Zachodniej w świetle doświadczeń historycznych; nieporównywalności emigracji Polaków z emigracją z Afryki Północnej oraz państw Bliskiego Wschodu; braku analogii między dotychczasowymi doświadczeniami Polski w zakresie imigracji i obecnymi falami emigracyjnymi z Afryki Północnej i z państw Bliskiego Wschodu” (Łotocki 2019: 301).

Powyższe przykłady i różnice liczbowe w odniesieniu do zidentyfikowanych toposów wydają się potwierdzać stwierdzenie o różnym rozumieniu pojęcia *topos* przez przywoływanych badaczy. Należałoby się zastanowić, czy kategoria ramy w ujęciu Łotockiego nie ma więcej wspólnego z kategorią toposu Wenglera. To pytanie na razie pozostanie bez odpowiedzi. Z całości powyższych rozważań wynika kilka wniosków, które skrótkowo zostaną zaprezentowane poniżej.

7. Wnioski

Mimo wieloznaczności terminu i wielu równoległych określeń kategoria toposu znajduje szerokie zastosowanie w analizie argumentacji i zdomowała się również w analizie dyskursu. Należy jednak zaznaczyć, że w polskojęzycznych badaniach językoznawczych, socjolingwistycznych, politolingwistycznych pojawia się ona głównie w pracach kontrastywnych i opracowaniach odwołujących się do instrumentarium KAD, literatury obcojęzycznej. Nie stanowi natomiast przedmiotu pogłębionej polonistycznej analizy wśród językoznawców [brak hasła ‘topos’ w słowniku terminologicznym *Sztuka argumentacji* Szymanka (2001, 2012)].

Wieloznaczność i nieostrość charakteryzuje ten termin od jego „narodzin”, według niektórych badaczy była ona zamierzona i sprawia, że dzięki niej jest pojęciem niezmiernym i ponadczasowym (por. np. Bornscheuer 1976: 42).

W analizie dyskursu najbardziej rozpowszechnione rozumienie toposu to utożsamianie go z regułą wnioskowania (regułą inferencyjną) w ujęciu Toulmina, abstrakcyjnym schematem argumentacyjnym (zazwyczaj z odwołaniem do Arystotelesa) lub z gotowym argumentem (z odwołaniem np. do Cyserona). Odwołania te zazwyczaj są słuszne. Wszystkie te ujęcia nie są jednak bezproblemowe. Współcześni badacze argumentacji proponują już alternatywne modele i określenia (por. Rigotti, Greco 2019; Schröter 2021). KAD posiłkuje się również pojęciem toposu rozumianego podobnie jak w literaturoznawstwie jako lejmotyw, temat (por. Wodak 2009, krytycznie Żagar 2010).

Dość poważnym problemem wydaje się zamieszanie terminologiczne związane z pojęciami ‘topos’, ‘argument’, ‘przesłanka’, ‘wnioskowanie’, ‘schemat argu-

mentacyjny’, tym bardziej że w ramach samej teorii argumentacji pojęcia takie, jak ‘argument’ czy ‘topos’, są różnie konceptualizowane. Zamieszanie pogłębia także fakt, że określenia ‘argument’ i ‘przesłanka’ są stosowane powszechnie, ale ich znaczenie w języku codziennym nie pokrywa się z ich specyficznym znaczeniem w teorii argumentacji czy logice (formalnej).

Na podstawie próbnego porównania dwóch monografii poświęconych analizie topicznej dyskursu migracyjnego w Niemczech (Wengeler 2003) i w Polsce (Łotocki 2019) oraz sposobu zdefiniowania i operacjonalizacji toposu można wysnuć wnioski, że obaj autorzy mimo odwoływania się do podobnych źródeł (m.in. Toulmina, Arystotelesa, Kienpointnera) inaczej konceptualizują i operacjonalizują toposy. Główna różnica polega na wyższym poziomie uogólnienia zidentyfikowanych toposów u Wengelera i przede wszystkim na o wiele obszerniejszym omówieniu teoretycznym przedmiotu badań. Toposy u Wengelera w odróżnieniu od toposów u Łotockiego cechuje w znakomitej większości antytetyczność. Tę cechę toposów wymienia się już w starożytności. U Łotockiego operacjonalizacja toposu wykazuje mocny związek z postrzeganiem go jako powtarzającego się tematu, motywu, sądu, argumentu w powszechnym rozumieniu. W swoim badaniu autor czerpie z instrumentarium KAD (podejście dyskursywno-historyczne), któremu zarzuca się brak epistemologicznych i metodologicznych kryteriów identyfikacji toposów (por. Żagar 2010). Nawet uznając słuszność krytyki Żagara w odniesieniu do stosowania kategorii toposu w analizach w duchu KAD, nie można nie zauważyć, że mimo bardzo pogłębionej refleksji przedstawicieli (lingwistycznej) analizy dyskursu i teorii argumentacji topos wymyka się jednoznacznym definicjom. Trudno nie przyznać Żagarowi racji, gdy pisze: „topos/topoi is one of the most controversial, even unclear, concepts in the history of rhetoric and argumentation” (Żagar 2010: 5). Może więc brak tej kategorii w językoznawczych pracach polonistycznych należy potraktować jako rodzaj „plusa ujemnego”?

Na zakończenie rozważań warto zauważyć, że mimo utożsamiania toposów z abstrakcyjnymi schematami argumentacyjnymi pojęcie to w analizie argumentacji i analizie dyskursu okazuje się szczególnie przydatne przede wszystkim w badaniach dotyczących semantyki, kontekstu, których punkt ciężkości spoczywa na treściach argumentacji w dyskursach tematycznych.

Bibliografia

- Babiński Marian (2001): Wokół toposu. Stanowisko Arystotelesa w niektórych kwestiach logicznych. *Roczniki Humanistyczne*, 3, 15–28.
- Bartmiński Jerzy (2006): *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin.
- Behr Manfred (2003): Visuelle Argumentation: Schlüsselbilder im Selbstverständnis von Kulturen. *Jahrbuch Medienpädagogik*, 3, 83–104.

- Bielecka-Prus Joanna (2018): Retoryka lęku przed obcym. *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych, 1*, 5–34.
- Bogdanowska Monika (2008): Topika. W: Barłowska Maria, Budzyńska-Daca Agnieszka, Wilczek Piotr (red.): *Retoryka*. Warszawa, 35–56.
- Bogołębska Barbara, Worsowicz Monika (2016): *Retoryka i jej zastosowania. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i innych kierunków humanistycznych*. Łódź.
- Bornscheuer Lothar (1976): *Topik. Zur Struktur der gesellschaftlichen Einbildungskraft*. Frankfurt am Main.
- Budzyńska-Daca Agnieszka (2008): Sztuka argumentacji. W: Barłowska Maria, Budzyńska-Daca Agnieszka, Wilczek Piotr (red.): *Retoryka*. Warszawa, 57–76.
- Bußmann Hadumod (2002): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart.
- Curtius Ernst Robert (1948): *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern/München.
- Curtius Ernst Robert (2009): *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*. Borowski Andrzej (tłum.). Kraków.
- Czachur Waldemar (2011): *Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien*. Wrocław.
- Czachur Waldemar (2020): *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*. Wrocław.
- Dreesen Philipp (2015): *Diskursgrenzen. Typen und Funktionen sprachlichen Widerstands auf den Straßen der DDR*. Berlin–Boston.
- Drewnowska-Vargáné Ewa (2015): *Pressediskurse im Kontrast. Paralleltextanalysen zum Deutschen, Polnischen und Ungarischen*. Landau.
- Emrich Berthold (1977): Topika i topoi. Koźbiał Jan (tłum.). *Pamiętnik literacki, 68/1*, 235–263.
- Encyklopedia PWN (b.d.): *Wnioskowania reguły*. Pobrane z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wnioskowania-reguly;3966769.html> (2.09.2021).
- Fairclough Norman, Duszak Anna (red.) (2008): *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. Kraków.
- Foucault Michel (1977): *Archeologia wiedzy*. Siemek Andrzej (tłum.). Warszawa.
- Grzymała-Kazłowska Aleksandra (2007): *Konstruowanie „innego”. Wizerunki imigrantów w Polsce*. Warszawa.
- Holocher Justyna (2017): Topiczna teoria argumentacji prawniczej – między tradycyjną a neokonstytucjonalną koncepcją państwa prawa. W: Jabłoński Paweł, Kaczor Jacek, Pichlak Maciej (red.): *Prawo i polityka w sferze publicznej: perspektywa wewnętrzna*. Wrocław, 39–52.
- Jara Dorota (2013): Topika inwencyjna, czyli tworzywo tematyczne i warstwa argumentacyjna wybranych pism polemicznych Piotra Skargi. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica, 3(21)*, 145–158.
- Jung Matthias, Niehr Thomas, Böke Karin (2000): *Ausländer und Migranten im Spiegel der Presse. Ein diskurshistorisches Wörterbuch zur Einwanderung seit 1945*. Wiesbaden.
- Jung Matthias, Wengeler Martin, Böke Karin (red.) (1997): *Die Sprache des Migrationsdiskurses. Das Reden über „Ausländer” in Medien, Politik und Alltag*. Opladen.
- Kienpointner Manfred (1992): *Alltagslogik. Struktur und Funktion von Argumentationsmustern*. Stuttgart.
- Kienpointner Manfred (2017): Topoi. W: Roth Kersten Sven, Wengeler Martin, Ziem Alexander (red.): *Handbuch Sprache in Politik und Gesellschaft*. Berlin, 187–211.
- Klein Josef (1995): Asyl-Diskurs. In: Reiher Ruth (eds.): *Sprache im Konflikt*. Berlin–New York, 15–71.
- Klein Josef (2000): Komplexe topische Muster. Vom Einzeltopos zur diskurstyp-spezifischen Topos-Konfiguration. In: Schirren Thomas, Ueding Gert (eds.): *Topik und Rhetorik. Ein interdisziplinäres Symposium*. Tübingen, 625–649.

- Kopperschmidt Josef (1989): *Methodik der Argumentationsanalyse*. Stuttgart-Bad Cannstatt.
- Krzyżanowska Natalia (2012): (Krytyczna) analiza dyskursu a (krytyczna) analiza gender: zarys synergii teoretycznej i metodologicznej. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 9(1), 62–84.
- Krzyżanowski Michał (2017): Discursive Shifts in Ethno-Nationalist Politics: On Politicization and Mediatization of the “Refugee Crisis” in Poland. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 16(1–2), 76–96.
- Lesińska Magdalena, Pokojka Justyna (2015): Analiza dyskursu medialnego w Polsce na temat emigracji poakcesyjnej (2004–2013). Raport z badań. *CMR Working Papers*, 87/145.
- Lewiński Piotr H. (1999): *Retoryka reklamy*. Wrocław.
- Lewiński Piotr H. (2012): *Neosofistyka. Argumentacja retoryczna w komunikacji potocznej*. Wrocław.
- Łotocki Łukasz (2019): *Kryzys migracyjny w Europie w polskim dyskursie publicznym w latach 2015–2018*. Warszawa.
- Miller Dorota (2014): *Emotionalität und Wertung im Diskurs. Eine kontrastive Analyse deutscher und polnischer Presstexte zum EU-Beitritt Polens*. Frankfurt am Main.
- Nadolska-Mętel Ewa (2004): Teoria toposu literackiego. *Roczniki Humanistyczne*, 1, 227–261.
- Niehr Thomas (2004): *Der Streit um Migration in der Bundesrepublik Deutschland, der Schweiz und Österreich. Eine vergleichende diskursgeschichtliche Untersuchung*. Heidelberg.
- Niehr Thomas (2020): Migrationsdiskurs. In: Niehr Thomas, Kilian Jörg, Schiewe Jürgen (eds.): *Handbuch Sprachkritik*. Stuttgart, 225–232.
- Niehr Thomas, Böke Karin (eds.) (2000): *Einwanderungsdiskurse. Vergleichende diskurslinguistische Studien*. Wiesbaden.
- Perelman Chaim (1984): *Logika prawnicza. Nowa retoryka*. Warszawa.
- Perelman Chaim, Olbrechts-Tyteca Lucie (1983): *Traite de l’argumentation. La nouvelle rhétorique*. Bruxelles.
- Reisigl Martin, Wodak Ruth (2001): *Discourse and Discrimination. Rhetoric of Racism and Antisemitism*. London–New York.
- Richardson John E. (2004): *(Mis)Representing Islam: the racism and rhetoric of British broadsheet newspapers*. Amsterdam.
- Richardson John E., Wodak Ruth (2009): *The impact of visual racism: Visual arguments in political leaflets of Austrian and British Far-right Parties. Controversia*, 6(2), 45–77.
- Rigotti Eddo, Greco Sara (2019): *Inference in argumentation. A topics-based approach to argument schemes*. Cham.
- Römer David (2017): *Wirtschaftskrisen. Eine linguistische Diskursgeschichte*. Berlin–Boston.
- Römer David (2018): Argumentationstopoi in der Text- und Diskursanalyse – alte Pfade, neue Wege. *tekst i dyskurs – text und diskurs*, 11, 117–135.
- Schröter Juliane (2021): *Linguistische Argumentationsanalyse*. Heidelberg.
- Skwara Marek (1994): O Arystotelesowskiej teorii dowodzenia retorycznego. *Pamiętnik Literacki*, 4, 130–152.
- Smykała Marta (2018): Zu Benennungsstrategien von Migranten im polnischen und deutschen Migrationsdiskurs im Kontext der Hassrede und des Konzepts semantischer Kämpfe. *tekst i dyskurs – text und diskurs*, 11, 225–252.
- Spitzmüller Jürgen, Warnke Ingo H. (2011): *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin.
- Szczepankowska Irena (2002): Retoryka – konotacje pojęcia we współczesnej publicystyce i w naukach humanistycznych, *Białostockie Archiwum Językowe*, 2, 157–181.
- Szczęsna Ewa (2001): *Poetyka reklamy*. Warszawa.
- Szulc Aleksander (1984): *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego*. Warszawa.
- Szymanek Krzysztof (2001, 2012): *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*. Warszawa.

- Toulmin Stephen (1958): *The Uses of Argument*. Cambridge.
- Warnke Ingo H., Spitzmüller Jürgen (2009): Wielopoziomowa lingwistyczna analiza dyskursu – DIMEAN. *tekst i dyskurs – text und diskurs*, 2, 123–147.
- Wengeler Martin (b.d.): *Erklärung der Rubrik “Argumentationsmuster” bzw. “Topoi”*. Pobrano z: <https://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/germ1/migration/toposdef.html#Definitionen> (30.09.2021).
- Wengeler Martin (2003): *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985)*. Tübingen.
- Wengeler Martin (2007): Topos und Diskurs. Möglichkeiten und Grenzen der topologischen Analyse gesellschaftlicher Debatten. In: Warnke Ingo H. (eds.): *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände*. Berlin, 165–186.
- Wengeler Martin (2017): Diskursorientierte Argumentationsanalyse. In: Niehr Thomas, Kilian Jörg, Wengeler Martin (eds.): *Handbuch Sprache und Politik*. Bremen, 261–281.
- Wilczek Piotr (2008): Co to jest retoryka i dlaczego warto ją studiować. W: Barłowska Maria, Budzyńska-Daca Agnieszka, Wilczek Piotr (red.): *Retoryka*. Warszawa, 7–13.
- Wolski Paweł (2016): Ślady miejsc wspólnych. O zaletach pojęcia toposu dla badań nad Zagładą. *Narracje o Zagładzie*, 2, 36–49.
- Wyrwas Katarzyna, Sujkowska-Sobisz Katarzyna (2005): *Mały słownik terminów teorii tekstu*. Warszawa–Kraków.
- Žagar Igor Ž. (2010): Topoi in Critical Discourse Analysis. *Lodz Papers in Pragmatics*, 6.1, 3–27.
- Zarębski Tomasz (2010): Stephen Edelston Toulmin (1922–2009). *Studia Philosophica Wratislaviensia*, 5, 15–23.